

VNÍMÁNÍ ZDRAVÍ V KONTEXTU PROBLEMATIKY ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ MEZI STUDENTY PEDAGOGICKÉ FAKULTY MASARYKOVY UNIVERZITY

Hana HORKÁ, Zdeněk HROMÁDKA

Abstrakt: *Současný stav životního prostředí je vnímán jako problémový, jako zdroj zdravotních rizik. Aktivní péče o zdraví se realizuje ve vyváženém životním stylu, který je předpokladem životní pohody, osobní a společenské seberealizace. V zodpovědném jednání ve jménu zdraví se promítá postoj k životnímu prostředí. V návaznosti na předchozí studie věnované deskripci obrazu myšlení o environmentálních tématech u učitelů a studentů učitelství, uvádíme nyní výsledky výzkumného šetření sledujícího, jak studenti oboru učitelství vnímají zdraví v kontextu problematiky životního prostředí. Vycházíme z toho, že zájem o životní prostředí jako určující činitel optimálního zdraví se projevuje v osobní angažovanosti každého jedince. S ohledem na významnou roli učitele ve školní ekologické/environmentální výchově nás zajímají postoje respondentů k ochraně životního prostředí, forma participace na jeho ochraně, způsoby rozhodování a jednání v souladu s aktivní podporou zdraví v životní situaci. Výsledky šetření přispějí k vytváření systému učitelské přípravy, který bude odpovídat konceptu podpory zdraví a udržitelného rozvoje.*

Klíčová slova: *zdraví, životní styl, péče o zdraví, výchova ke zdraví, ochrana životního prostředí, péče o životní prostředí, postoje, šetrnost, ekologická/environmentální výchova, udržitelný rozvoj.*

V rámci našeho úkolu zaměřeného na environmentální aspekty výchovy ke zdraví jsme se dosud věnovali definování základních problémů a tematických okruhů ekologické/environmentální výchovy (EV) v kontextu výzkumného záměru „Škola a zdraví pro 21. století“. Z obsáhlého tématu řešíme především otázky školního kurikula¹ a participace učitele na jeho tvorbě a realizaci. Proto je naší snahou podat teoretický

¹⁾ Kompetence člověka podporujícího zdraví jsou formulovány v kurikulu základního vzdělávání: **poznávání zdraví jako nejdůležitější životní hodnoty**, pochopení zdraví jako vyváženého stavu tělesné, duševní i sociální pohody; **poznávání člověka jako biologického jedince závislého v jednotlivých etapách života na způsobu vlastního jednání a rozhodování, na úrovni mezilidských vztahů i na kvalitě prostředí; základní orientace v tom, co je zdravé a co může zdraví prospět, co zdraví ohrožuje a poškozuje; využívání osvojených preventivních postupů pro ovlivňování zdraví v denním režimu, k upevňování způsobů rozhodování a jednání v souladu s aktivní**

a empirický materiál k reformě pregraduálního i postgraduálního učitelského vzdělávání. V návaznosti na předchozí studie věnované deskripci obrazu myšlení o environmentálních tématech u učitelů, studentů učitelství i žáků základní školy (např. Horká, Bubelínová, 2004; Horká, Hromádka 2008) předkládáme v této stati výsledky výzkumného šetření, reflektujícího způsobu vnímání zdraví v kontextu problematiky životního prostředí u studentů oboru učitelství. Stanou se východiskem pro zpracování standardu učitelského vzdělávání v dané oblasti. V teoretických východiscích stručně pojednáváme o pedagogických aspektech vztahu životního prostředí a zdraví, o jeho hodnotovém rozměru a o úloze učitele.

Teoretická východiska

Životní prostředí a zdraví

Současný stav životního prostředí je vnímán jako problémový, jako zdroj zdravotních rizik. Jde o důsledek současného stupně civilizačního vývoje – lokálních ekologických krizí, znečišťování životního prostředí, zhoršování kvality vody a čistoty ovzduší apod. Ve školních podmínkách se v 70. letech minulého století objevuje program **výchovy k čistému a estetickému prostředí**² jako předstupně komplexně pojaté ekologického/environmentálního vzdělávání a výchovy. Uvedený program směřuje k rozvoji **uvědomělosti veřejnosti ve vztahu ke kvalitě vody, ovzduší, potravin, kvalitě (znečištění) životního prostředí**. Ve spektru důvodů ochrany životního prostředí (např. utilitárně ekonomistických, estetických a etických) jsou preferovány důvody **zdravotní** k zajišťování **prostředí neohrožujícího zdraví** člověka a volné přírody jako místa fyzické u duševní rekreace. Ochrana životního prostředí jako společného domova lidstva je spojována s péčí o lidské zdraví a s udržováním ekologické rovnováhy (srov. Novotná, 1997: 180–181). Tyto tendence se promítají do koncepce EV.

Hodnoty a péče o životní prostředí

Naše činy, chování i emocionální prožívání jsou podmíněny hodnotovým vědomím. Stupnice hodnot (co lidé považují za své legitimní potřeby, čemu jsou ochotni věnovat svůj zájem, peníze, úsilí) ovlivňuje velikost lidských nároků. V základu hodnotícího procesu stojí zejména **potřeba**. Podle dynamických psychologů lze chápat hodnoty ve vztahu k základním dynamickým tendencím, mezi něž zařazujeme potřebu tělesného pohodlí (sytnost, teplo, pohyb, odpočinek, spánek), potřebu bezpečí a stálosti, potřebu pátrat, objevovat, potřebu vzruchu, změny, manipulace, společnosti, něhy, ochrany, péče, potřebu podobat se ostatním, být uznáván, obdivován, milován členy skupiny, mít úspěch. Základní potřeby vyvolávají k životu celou složitou hierarchii i potřeb vyšších. Animální potřeby jsou u člo-

podporou zdraví v **každé životní situaci; propojování zdraví a zdravých mezilidských vztahů** se základními etickými a morálními postoji, s volným úsilím atd.; aktivní zapojování do činností podporujících zdraví **a do propagace zdravotně prospěšných činností** ve škole i v obci.

²⁾ Při výuce se uplatňovala koncepce organismů jako bioindikátorů stavu životního prostředí, monitorování stavu, eutrofizace.

věka polidštěny, celý životní proces není tedy pouze přírodní, ale kulturní. Lidské potřeby vstupují do nových souvislostí, mimořádně znáročněly, zjemněly, zduchovněly.³ Přitom po uspokojení jisté míry našich potřeb začíná jejich další stupňování působit protismyslně a vede k ohrožení saturace potřeb zcela zásadních (pitná voda a dýchatelný vzduch).

Je-li předmětem našeho zájmu deskripce studentova vnímání zdraví v kontextu péče o životní prostředí, můžeme si připomenout kritéria chování a rozhodování v kontextu (trvalé) udržitelnosti podle Steadových (1998: 141–4). Autoři vymezují **pomocné, operativní, instrumentální hodnoty**⁴, k nimž řadí: celistvost, potomstvo, drobnost, obec, kvality, duchovní naplnění. **Celistvost** je interpretována jako vzájemná spojitost, příbuznost, rovnováha, vzájemná příčinnost a propojení mezi minulostí, současností a budoucností. Náš respondent přemýšlí celostním způsobem tehdy, pokud dokáže rozpoznat a uvědomit si vliv svých rozhodnutí na jiné části ekosystému. Pokud si uvědomuje, že jsme „nezdědili Zemi po svých rodičích, ale máme ji půjčenou od svých dětí“⁵, a proto je naší povinností zachovat čistou vodu, vzduch, bohaté zdroje, biodiverzitu a přírodní krásu pro další generace, pro potomstvo, pak respektuje hodnotu „**potomstvo**“.

Chápe-li změnu hodnot od velikosti k **drobnosti**, umí prozkoumat základní rozdíly mezi chtěním a potřebami ve společnosti, např. málo užívat neobnovitelné zdroje, hledat způsoby šetření energií, užívání obnovitelných zdrojů, snížit množství materiálu, volit vhodné technologie (recyklační). V této souvislosti je vhodné uvést výzvu E. Koháka (1998: 81) k „výběrové náročnosti“, k tomu, aby byly kladeny „vysoké nároky na čistou vodu a čistý vzduch, na zdravotnictví a veřejnou dopravu, na maximální energetickou výkonnost a radost ze života – ne na nejnákladnější hromadění tretek... záhodnější je to, co je méně nákladné a méně náročné, co méně zatěžuje přírodu a lidskou pospolitost“.

Hodnota „**obce**“ zdůrazňuje pocit sebeuvědomění jedince, který „žije na určitém kousku půdy“ (Stead 1998: 151). **Kvalita práce** je spjata s psychologickým uspokojením z dobré práce snižujícím touhu člověka po dosažení uspokojení spotřebováváním stále většího množství zboží, **kvalita života** s právem na fyzické dobro, dlouhotrvající štěstí, osobní naplnění a nadějnou budoucnost (Stead, 1998: 155).

Duchovní naplnění jako instrumentální hodnota TUR vyjadřuje lidské konečné cíle - štěstí, radost, pohodu, sebeaktualizaci v duchovně naplněném životě. Je zdůrazňován rozvoj kvality života a nového životního stylu.

Uvedené hodnoty jako součást kulturního aspektu obsahového kurikula EV se tak stávají významnou součástí standardu ekologické/environmentální přípravy učitelů (srv. Environmental Education, Wales 1996, Environmental Education An Active Approach, 1993, Palmer 2003, Horká, 2005). V něm nelze opomenout prvek aktivního občanství s důrazem na postoje a osobní hodnoty, projevující se při péči o prostředí:

³ S. Kučerová (1994: 19) ilustruje tuto skutečnost na příkladu uspokojování potřeby jíst a pít. Ukazuje, kolik oborů, profesí a technik se podílí na jediné základní biologické potřebě „být syt“. Výstižně poukazuje na její přetváření v potřebu civilizační a kulturní, ukojitelnou hodnotami užítka a komfortu, který v přírodě bez člověka neexistuje. Člověku nestačí zahnat hlad jakýmkoliv způsobem. Chce jíst pravidelně, nezávisle na roční době, rozmanitě, dieteticky správně, zdravotně nezávadně, chutně, klidně, úpravně, v pěkném prostředí, často i bez vlastní námahy s přípravou jídla, bez časové ztráty, v příjemné společnosti, s hudební kulisou atd. Podobně lze ukázat, jak se proměnila i prostá základní potřeba chránit se před chladem a nepohodou šatem a přístřeším, jak velkému množství civilizačních hodnot dala vzniknout atd.

⁴ Uvedené hodnoty (ústřední a pomocné), původně určené pro ekonomické prostředí, lze transponovat jako klíčové hodnoty i do oblasti pedagogické.

⁵ podle keňského přísloví

zájem, odpovědnost, estetický smysl a potřeba tvořit a prožívat krásu, tolerance, ochota měnit životní styl, spolupracovat při řešení problémů.

Dnes je známo, že nebezpečná nerovnováha mezi neúměrně rychle se rozvíjející materiální složkou západní civilizace a duchovní složkou kultury, tzv. kulturní mezera (Kluckhohn, Strodbeck, 1961, Vavroušek, 1994, Nekvasil, 2000), může být zacelena tehdy, když si člověk uvědomí, že nestojí nad přírodou, ale je její součástí. Je to důležitý předpoklad k naplňování hodnot, směřujících k udržitelnému rozvoji⁶. Spolu s dalším novým fenoménem – **ekologickou kulturou** vyžaduje zásadně změnit dosavadní vztah lidí k přírodě. Dotýká se materiální i duchovní sféry života společnosti a každého člověka a neodkladně se projevuje ve **výchově**.

Životní prostředí a výchova

Na výchovu se tak pohlíží jako na výrazný fenomén, jenž má a může svou funkci napomoci k překonání krize současného lidstva a k realizaci nových žádoucích kvalit života. Ožívají tak před námi snahy Komenského (1948: 39) o “nápravu věcí lidských“ i jedna z jeho mnoha definic, která poukazuje na to, že výchova je především sebepoznání a sebeřízení.

Měla by být koncipována jako kulturní aktivita v tom smyslu, že jde o proces osvojování pravidel chování, jež nelze biologicky zdědit, a přece mají být sdílena všemi lidmi. Takto zaměřenou výchovu nelze tedy omezovat pouze na souhrn vědomostí o přírodě a postoje k ní, ale jde o pěstování respektu k životnímu prostředí a vědomí, že je nutné přetvářet je tak, aby neztrácelo schopnost uspokojovat potřeby živých bytostí. Lhostejný přístup k životnímu prostředí svědčí o neschopnosti vnímat problémy v širších souvislostech v důsledku neznalosti základních biologických a ekologických zákonů a principů. Další příčinou je hodnotová orientace, v níž chybí ztotožnění s myšlenkami solidarity, sounáležitosti, tolerance, altruismu, úcty k životu ve všech jeho formách, důraz na duchovní, intelektuální život a tradice. Důležité místo při utváření a rozvíjení ekologické kultury osobnosti zaujímá učitel.

Učitel a ekologická výchova

Do struktury jeho profesionálních kompetencí se dostává i **kompetence „environmentální“**, která je zaměřena „na oblast uchování životního prostředí, aktivní úsilí o ochranu životního prostředí“. Oblast péče o životní prostředí souvisí s péčí o zdraví, a proto nelze z hlediska EV opomenout profesní **kompetenci zdravého životního stylu** (Vašutová, 2001: 33–37). V našem výzkumném šetření sledujeme zejména **subjektivní dimenzi ekopedagogické (environmentální) kompetence**, kterou tvoří angažovaný styl uvažování o světě, pojetí života, hodnoty, postoje a životní orientace,

⁶ Mezi **hodnoty** nově, **spjaté s trvale udržitelným rozvojem**, patří **odpovědnost** vůči budoucím generacím, **kvalita života**, uvědomělá **skromnost**, odříkání si věcí zbytných, odmítání konzumního způsobu života, vědomí **negativních důsledků** činnosti člověka, dodržování **principu předběžné opatrnosti**, rozvoj lidských **práv a svobod** při podstatném zvýšení vědomí **spoluzodpovědnosti** za vývoj lidské společnosti i za stav přírody, **sebevědomí** každého jednotlivce založené na možnosti **svobodného rozhodování**, spojené s vědomím **sounáležitosti** každého člověka s lidskou společností, **solidarita a altruismus**, **tolerance**, vědomí sounáležitosti s přírodou, **úcta k životu** ve všech jeho formách (Vavroušek, 1994, s. 97–99).

empatie, zájem, kultura jednání. Za základ všech kompetencí učitele považujeme **kompetenci hodnotovou – ekosociální – životně-orientační** (Horká, 2005: 98).

Predispozicí zájmu poznávat přírodní prostředí, vnímat jeho poškození a cítit potřebu je ochraňovat je **environmentální senzitivita**, která se zakládá na dlouhodobé formativní zkušenosti a vytváří se složitou interakcí mezi množstvím životních zážitků a jejich interpretací jedincem. Za podstatné komponenty vztahu k přírodě jsou považovány emocionální nespokojenost spolu s nedostatečnou ochranou přírody („Děláme tak málo“), emocionální spřízněnost s přírodou a kognitivní zájem o přírodu (např. Kals, Schumacher a Montada, 1999 – In Franěk, 2004). S ohledem na tato zjištění se snažíme posoudit, zda naši respondenti vnímají poškození životního prostředí, cítí potřebu jej ochraňovat, vykazují (byť verbálně) emocionální spřízněnost s přírodou a emocionální nespokojenost s nedostatečnou ochranou přírody. Zájem o životní prostředí a osobní angažovanost každého jedince chápeme jako určující činitel optimálního zdraví. Výchova ke zdraví (ke zdravému životnímu stylu) se tak stává efektivní strategií pro zlepšování stavu životního prostředí.

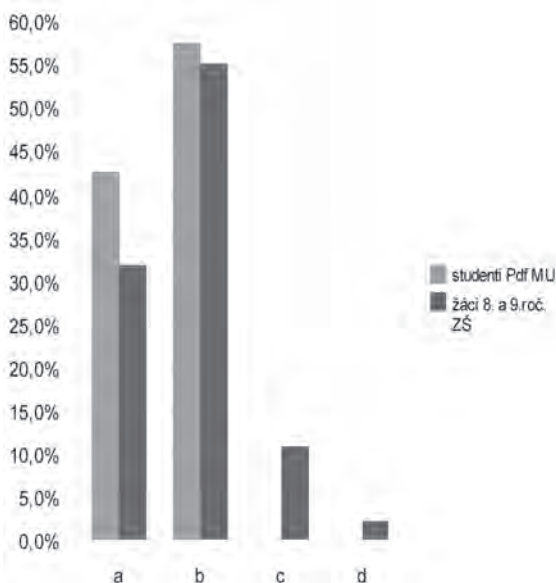
Dnes je již evidentní, že konzumní způsob života vede nejen k exploataci přírodních zdrojů, k odpřírodňování, ale i k devastaci mravních hodnot, ke ztrátě smyslu života a neúctě k životu apod. Důležitá je revize hodnot současného člověka, která má vést od pouhé hominizace ke skutečné humanizaci, přispívající k přiměřenějšímu posouzení místa člověka v současném světě, a k jeho harmonickému začlenění do systému ve vztahu k přírodě, kultuře, lidstvu. Edukační strategie by proto měla být založena na posilování a podpoře odpovědného jednání ve jménu zdraví, které je spojováno nejen s odmítáním forem chování, které je poškozuje, ale i s utvářením prostředí podporujícím zdraví, potažmo s pozitivním postojem k životnímu prostředí.

Výzkumné šetření

Cíl výzkumného šetření: deskripce vnímání zdraví mezi studenty PdF MU v Brně v kontextu problematiky životního prostředí.

Výzkumný soubor

163 studentů pedagogické fakulty MU v Brně		
1. ročník	29	17,8%
2. ročník	66	40,5%
3. ročník	28	17,2%
4. ročník	40	24,5%
mužů	4	2,5%
žen	159	97,5%

Studenti⁷ byli vybráni dostupnou metodou z 1.–4. ročníků oboru učitelství pro 1. stupeň ZŠ na PdF MU v Brně. Nejedná se tedy o náhodný výběr, a proto je reprezentativnost vzorku vzhledem k základnímu souboru (studentů PdF MU) značně omezená.

Výzkumný nástroj: dotazník s uzavřenými i otevřenými položkami⁸.

Deskriptivní analýza dotazníkového šetření

V úvodu deskriptivní části výzkumného šetření si vymezíme výzkumné předpoklady (nenazýváme je hypotézami, neboť se v této části šetření nezabýváme testováním síly vztahů mezi proměnnými, ale popisem souboru).

Výzkumné předpoklady:

(platí pro náš soubor studentů PdF MU)

P1: Postoje respondentů k ochraně životního prostředí jsou spíše pozitivní⁹.

P2: Většina respondentů nějakou formou participuje na ochraně životního prostředí.

P3: Většina respondentů si vysoce cení vlastního zdraví.

P4: Většina respondentů se snaží pečovat o své zdraví.

P5: Některé formy znečišťování (popř. poškozování) životního prostředí chápou studenti jako zdravotní hrozbu.

Výsledky výzkumu

Postoje k ochraně životního prostředí

V následujících dvou vybraných položkách se zabýváme postoji studentů PdF MU k ochraně životního prostředí. Nabízíme ke srovnání výsledky z šetření, které bylo provedeno minulý rok se žáky 8. a 9. tříd brněnských základních škol (srov. Horká, Hromádka, 2008).

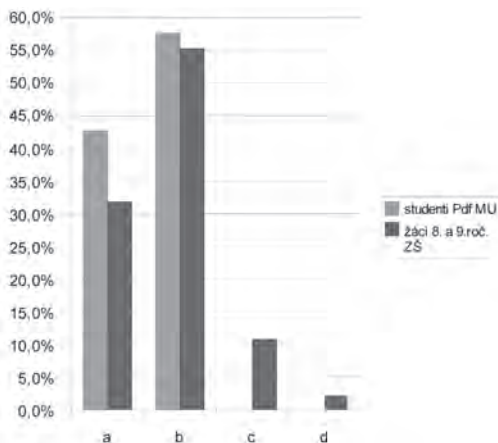
⁷⁾ V textu používáme souhrnné označení studenti popř. respondenti, přestože v souboru jsou ženy i muži. Není to výraz genderové ignorance, jen se obáváme, že by důsledné přechylování učinilo text nepřehledným.

⁸⁾ Zvolili jsme kvantitativní šetření, ve kterém dochází ke značné redukci výsledné informace. Z dotazníku vybíráme pouze některé položky.

⁹⁾ Pro případ našeho šetření je zásadní, že postoj jako „konstrukt nemůžeme pozorovat přímo, ale usuzujeme na něj podle chování a **vyslovených mínění**“ (Jandourek 2001: 189). Konstrukt *postoj* vysvětlujeme v kontextu hodnocení. „Vztah k hodnotám tvoří obsah postojů; postoj vůči něčemu – a předmětem postoje může být cokoli – vyjadřuje hodnocení objektu subjektem, které se pohybuje v kontinuu, jehož krajní póly tvoří naprosto pozitivní a naprosto negativní vztah, tj. např. naprostý souhlas či nesouhlas s určitým výrokem“ (Nakonečný, 1998, s. 118.).

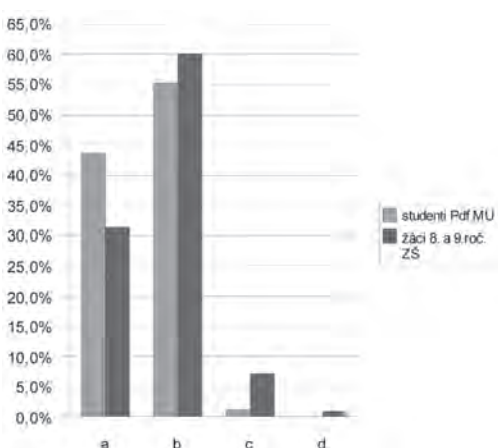
Položka č. 5: Jak souhlasíte s tímto výrokem?
Chci se podílet na ochraně přírody.

Studenti Pdf MU; ze 160 validních respondentů		
a	určitě ano	42,5%
b	spíše ano	57,5%
c	spíše ne	0,0%
d	určitě ne	0,0%
Žáci 8. a 9. tříd brněnských základních škol; Z 223 validních respondentů		
a	určitě ano	31,8%
b	spíše ano	55,2%
c	spíše ne	10,8%
d	určitě ne	2,2%

Položka č. 5: Jak souhlasíte s tímto výrokem:
„Chci žít tak, aby mé chování bylo vždy šetrné k přírodě.“

Studenti Pdf MU; ze 160 validních respondentů		
a	určitě ano	43,6%
b	spíše ano	55,2%
c	spíše ne	1,2%
d	určitě ne	0,0%
Žáci 8. a 9. tříd brněnských základních škol; Z 223 validních respondentů		
a	určitě ano	31,4%
b	spíše ano	60,2%
c	spíše ne	7,1%
d	určitě ne	1,3%

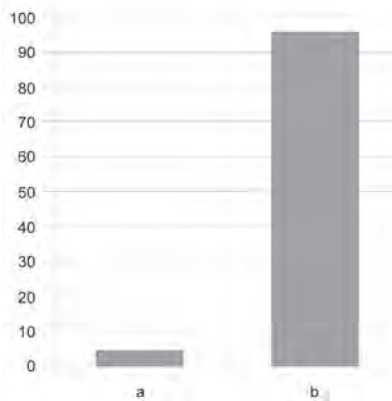

Zdá se, že studenti našeho souboru mají slušný potenciál k ochraně životního prostředí. Jejich postoj k participaci na ochraně životního prostředí je tedy pozitivní a to výrazněji než u srovnávaného souboru žáků základních škol.

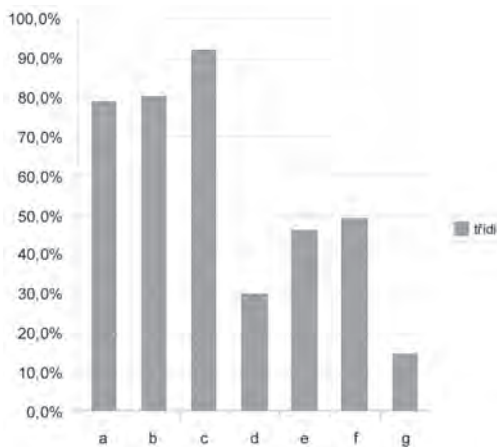
Participace na ochraně životního prostředí

Položka č. 7 se zbývala zjišťováním, zda-li respondenti třídí odpad a jaký.

Studenti PdF MU; ze 163 validních respondentů		
a	netřídí	4,3 %
b	třídí	95,7 %

Druhy tříděného odpadu		
a	sklo	79,1 %
b	papír	80,4 %
c	PET-láhve	90,2 %
d	ostatní plast	30,1 %
e	kovy	46,0 %
f	nebezpečný odpad	49,1 %
g	ostatní odpad	14,7 %

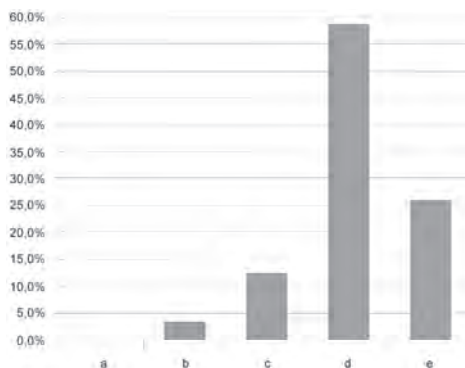

Většina studentů na třídění odpadu participuje, alespoň ve třech hlavních kategoriích: třídění skla, papíru a ve velmi populárním třídění PET-lahví. To odpovídá českému trendu, kdy se počet lidí třídících odpad zvyšuje v důsledku zvyšování všeobecného povědomí o možnostech a důvodech recyklace. Třídění odpadu se pomalu stává společenskou normou. Netřídít odpad (a jistě na tom má zásluhu i masová mediální kampaň) začíná být trapné.

Položka č. 15: míra souhlasu s výrokem na intervalové škále:

Kupuji vědomě výrobky s ohledem na jejich šetrnost k životnímu prostředí.

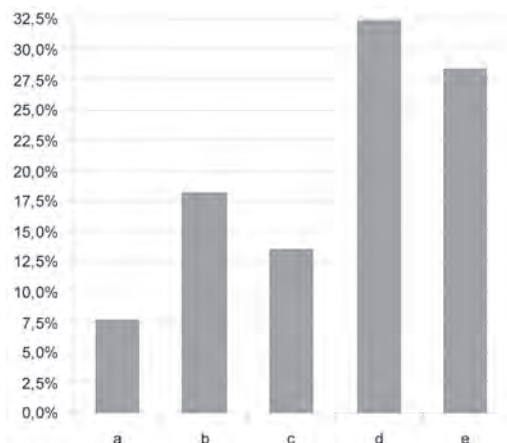
Studenti PdF MU; ze 162 validních respondentů		
a	stále	0,0 %
b	velmi často	3,1 %
c	často	12,3 %
d	občas	58,6 %
e	nikdy	25,9 %

Položka č. 16: míra souhlasu s výrokem na intervalové škále:

Používám vědomě kosmetiku, o které s jistotou vím, že nebyla testována na zvířatech.

Studenti PdF MU; ze 162 validních respondentů		
a	stále	7,7 %
b	velmi často	18,1 %
c	často	13,5 %
d	občas	32,3 %
e	nikdy	28,4 %

Zajímalo nás, jak si studenti stojí jako spotřebitelé. Vedle třídění odpadu spadá do tzv. „nenáročných kategorií péče o životní prostředí“¹⁰ upřednostňování a vyhledávání výrobků, které nezatěžují životní prostředí (nebo spíše zatěžují méně než jiné). Pro tuto činnost existuje samozřejmě celá řada nejrůznějších variant. Může to být například výběr zboží s certifikovaným označením jsou tzv. ekoznačky (například „ekologicky šetrný výrobek, BIO – produkt ekologického zemědělství, FSC–produkt ekologického lesnictví, Blaue Engel, Organic, A+, A++, Energystar, výrobek z recyklovaného papíru, atd). Dalším kritériem může být recyklovatelnost obalu, např. volba mezi papírem, sklem, TetraPackem, a plasty (plasty šetrnými – PP, PET, PE a nešetrnými PS a PVC). Se zátěží, kterou představuje výrobek pro životní prostředí, souvisí i množství energie spojené s dopravou výrobku ke spotřebiteli, chemické

¹⁰ G. Pfligersdorffer (1993) diferencuje oblast v jednání ve prospěch životního prostředí spojenou s nakupováním a tříděním odpadu („nenáročná oblast“) od jednání souvisejícího s dopravou („náročná oblast“).

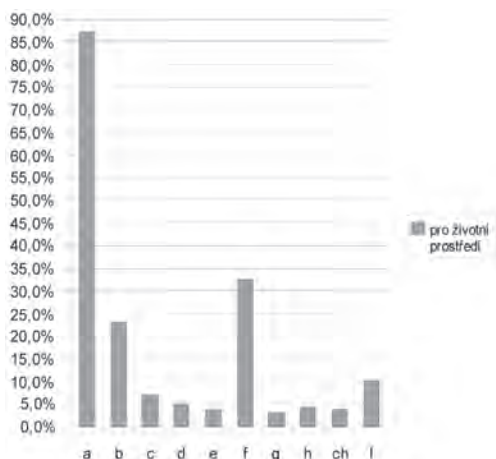
složení výrobku, ekologický tlumok (ekologická zátěž při výrobě výrobku měřená v kilogramech vzniklého odpadu), atd.

My jsme položku nechali v obecné podobě. Zajímal nás spíš subjektivní pohled studentů, kterým hodnotí míru své participace na péči o životní prostředí v dané oblasti. Ukázalo se, že v případě preference výrobků s ohledem na jejich šetrnost k životnímu prostředí si studenti stojí podstatně hůř než v případě třídění odpadu.

Preference výrobků netestovaných na zvířatech spadá spíš do oblasti etiky než do oblasti péče o životní prostředí, nicméně je spojována s hodnotou „úcta k životu“, která je důležitou komponentou v teorii tzv. ekologické etiky (srv. Kohák 1998). Přestože zde také byli studenti spíše „vlažní“, našlo se 7,5% těch, kteří *stále* vědomě používají kosmetiku netestovanou na zvířatech, a 18,5% těch, kteří tvrdí, že *velmi často*. V souvislosti s etikou *úcty k životu* nás zajímalo, kolik je v souboru veganů či vegetariánů, nicméně se ukázalo, že ani jeden.

Otevřená položka č. 30 „Co děláte pro životní prostředí Vy?“

Studenti PdF MU; ze 161 validních respondentů	
a	třídění odpadu 87,0%
b	šetrná doprava 23,0%
c	šetření energií 6,8%
d	šetření vodou 5,0%
e	aktivní práce v přírodě 3,7%
f	nedělání nepořádku ¹¹ 32,3%
g	upřednostňování bio či ekol. šetrných potravin 3,1%
h	upřednostňování „ekologicky šetrných výrobků“ 4,3%
ch	šetření igelitových sáčků a tašek 3,7%
i	jiná možnost 9,9%

U výše uvedené položky je podstatné to, že je **otevřená**. Kategorie jsme tedy vytvořili až na základě vlastních výpovědí respondentů. Není překvapivé, že se studenti hlásí zejména k populárnímu třídění odpadů. Druhou největší relativní četnost mělo pasivní „nedělání nepořádku“. Na třetím místě se umístila překvapivě kategorie „šetrná doprava“, zde respondenti zmiňují své záměrné sebeomezování v automobilové dopravě. Tato činnost už spadá do takzvané „náročné oblasti“ v rámci jednání ve prospěch životního prostředí.

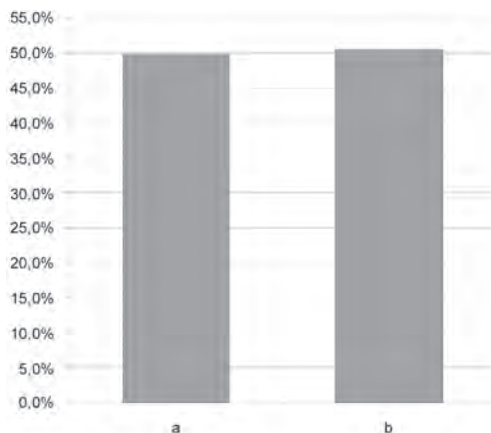
¹¹⁾ Tato kategorie zahrnuje nejrůznější varianty „nedělání nepořádku“ např. „Nevyhazují odpadky do přírody.“ „Vyhazují odpadky jenom do koše.“; „Nevhazují papírky na zem.“; „Nemyjí auto v přírodě.“; atd.

¹²⁾ Úplné znění položky: „ Pohyb (např. cvičení, dlouhá chůze, jízda na kole, aktivní sport, atd.) je pro mě velmi důležitý.“

Hodnota vlastního zdraví

Položka č. 17 se pokouší určit, jak významnou hodnotu¹² představuje pro respondenty „vlastní zdraví“. Úkolem respondentů bylo vybrat pět nejdůležitějších hodnot a ty uspořádat podle důležitosti (nabídnuté hodnoty: *majetek, peníze, dobré studijní výsledky, dobří přátelé, dobrý partnerský vztah, vlastní zdraví, čisté životní prostředí, hodně volna, žádný stres, dobré vztahy v rodině, pocit bezpečí, dobré výsledky ve sportu, vyřešené bydlení, kariéra, uspokojivá politická situace, duševní vyrovnanost, vlastní vzhled*). Nás zajímalo, jak často respondenti zvolili variantu „vlastní zdraví“ na první místo mezi nabídnutými hodnotami.

Studenti PdF MU; ze 151 validních respondentů		
a	vlastní zdraví na prvním místě	49,7 %
b	jiná varianta na prvním místě	50,3 %

Ukazuje se, že si studenti svého zdraví vysoce cení. Téměř polovina respondentů volí mezi nabídnutými „hodnotami“ právě „hodnotu“ vlastní zdraví na první místo.

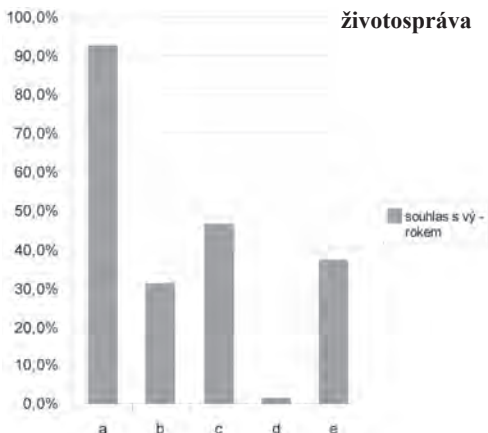
Péče o vlastní zdraví

Následující položky se zabývají jednotlivými možnostmi péče o vlastní zdraví.

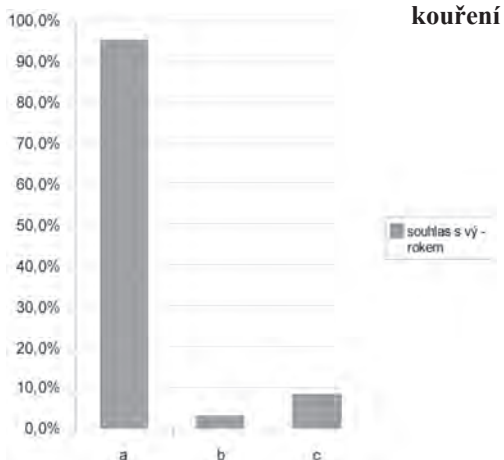
V následujících tabulkách (a grafech) jsou vyjádřeny relativní četnosti souhlasu (nesouhlasu) s předloženými výroky (pro grafickou přehlednost byly původně ordinální proměnné transformovány do dichotomických).

¹²⁾ Úplné znění položky: „Pohyb (např. cvičení, dlouhá chůze, jízda na kole, aktivní sport, atd.) je pro mě velmi důležitý.“

Studenti Pdf MU; ze 160 validních respondentů		
a	v: snažím se jíst zdravě	81,2%
b	v: snažím se dodržovat pitný režim	82,8%
c	v: pohyb je pro mě důležitý ²	93,7%
d	v: dobrý spánek je pro mě důležitý	96,8%

Studenti Pdf MU; ze 135 validních respondentů		
a	v: kouření je nebezpečné	95,1 %
b	v: kouření cigaret je v pořádku	3,1 %
c	v: kuřáci jsou ve společnosti oblíbenější než nekuřáci	8,1 %

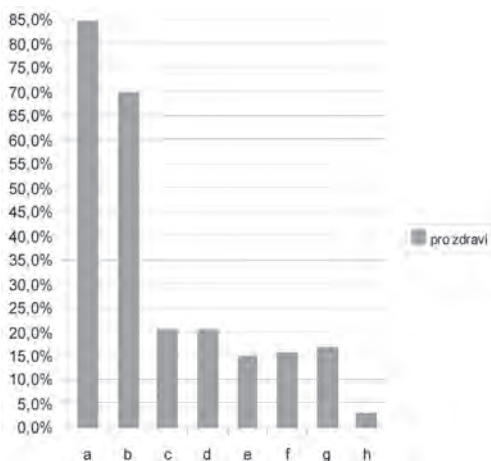
Studenti Pdf MU; ze 153 validních respondentů		
a	v: příležitostná konzumace alkoholu je v pořádku	92,6 %
b	v: častá konzumace alkoholu je v pořádku	30,8 %
c	v: užívání měkkých drog je v pořádku	43,1 %
d	v: užívání tvrdých drog je v pořádku	1,2 %
e	v: kouření marihuany je dnes zcela normální	37,2 %

Jsme si vědomi toho, že námi zvolené indikátory péče o vlastní zdraví nejsou zdaleka vyčerpávající. Proto jsme dali respondentům možnost upřesnit představu péče o vlastní zdraví otevřenou položkou:

Položka č. 29 „Co děláte pro své zdraví Vy?“

Studenti PdF MU; ze 161 validních respondentů		
a	pohyb	84,5%
b	zdravá strava	69,6%
c	nezneužívání návykových látek	20,5%
d	pitný režim	20,5%
e	psychická pohoda	14,9%
f	dostatek spánku	15,5%
g	chození do přírody	16,5%
h	nic pro své zdraví	3,1%

Ukazuje se, že studenti převážně pečují o své zdraví zejména v oblasti snahy o **zdravou stravu** a **pohyb**. Překvapil nás rezistentní pohled na kouření cigaret. Bez ohledu na to, kolik je v souboru kuřáků, jsou postoje ke kouření jednoznačně na negativní straně kontinua mezi odmítáním a přijímáním tohoto fenoménu.

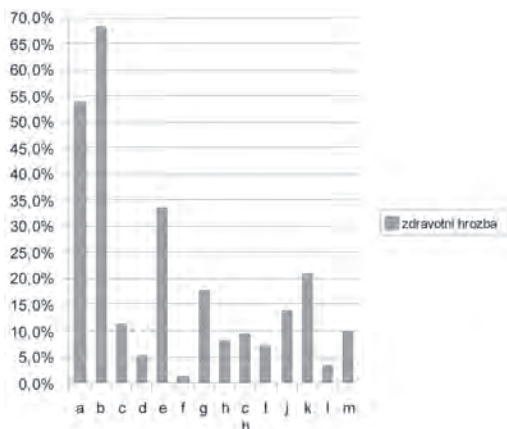
„Průnik“ péče o zdraví a o životní prostředí

Zajímavou myšlenkovou konstrukci o průniku kategorií „péče o zdraví“ a „péče o životní prostředí“ představuje oblast **stravy**. Bez ohledu na jiné etické rozměry je environmentálně (energeticky) nejšetrnější strava veganská (popř. vegetariánská, flexitariánská). Jak již bylo řečeno v našem souboru se nenašel nikdo, kdo by byl do zmíněných kategorií zařaditelný.

Z hlediska globální environmentální zátěže jsou v oblasti potravy značně problematické zejména nadnárodní koncerny produkující tzv. rychlé občerstvení (plývání surovinami, materiálem, energií, slabý ohled na životní prostředí během výroby a distribuce (srov. Keller 1995). Našemu souboru byly předloženy varianty míst, kde by se rádi najedli, kdyby si mohli vybrat. Nabídnutá varianta „v McDonalds (popř. v KFC)“ byla zvolena pouze 0,6% (pro soubor žáků 8. a 9. tříd brněnských škol to bylo 25,3%). Modální kategorií se stala varianta „Doma“ (71,6%). Samotné produkty rychlého občerstvení se stávají dokonce „zdravotní hrozbou“ pro 10% našeho souboru studentů v odpovědích na **otevřenou** položku č. 27:

Napište, co v životě ve městě pokládáte za zdravotní hrozbu.“

Studenti PdF MU; ze 158 validních respondentů		
a	automobilová doprava	53,8%
b	smog – znečištěné ovzduší	68,4%
c	kriminalita – násilí	11,4%
d	infekce	5,1%
e	stres – spěch	33,5%
f	obezita	1,3%
g	odpady – znečištění	17,7%
h	nedostatek pohybu	8,2%
ch	drogy – návykové látky	9,5%
i	průmysl	7,0%
j	nedostatek zeleně	13,9%
k	hluk	20,9%
l	do této kategorie jsme umístili nejružnější xenofobní (zejména rasistické výroky)	3,2%
m	rychlé občerstvení	10,1%

Z odpovědí se společnými znaky v rámci výše uvedené otevřené položky č. 27 *Napište, co v životě ve městě pokládáte za zdravotní hrozbu (alespoň tři příklady)*, jsme na základě výpovědí respondentů vytvořili následující kategorie: *automobilová doprava, smog – znečištěné ovzduší, kriminalita – násilí, infekce, stres – spěch, obezita, odpady – znečištění, nedostatek pohybu, drogy – návykové látky, průmysl, nedostatek zeleně, hluk, kategorie xenofobních výroků, rychlé občerstvení*.

Tady se možná nachází těžiště našeho šetření. Studenti v několika variantách spojují obavy o své zdraví s environmentálními problémy (*automobilová doprava, smog – znečištěné ovzduší, odpady – znečištění, průmysl, nedostatek zeleně, hluk*). Z hlediska relativních četností jsou nejvýznamnější kategorie *smog – znečištěné ovzduší (68,4%)* a *automobilová doprava (53,8%)*¹¹. Ukazuje se, že se studenti při pobytu ve městě cítí ohroženi tím, co je pro město specifické a dnes naprosto přirozené – tedy automobilovou dopravou a s ní spojeným znečištěním vzduchu. Není překvapením, že emise z dopravy (zejména mikroskopické částice prachu kontaminovaného výfukovými zplodinami) představují skutečně závažnou hrozbu pro lidské zdraví (uspokojení přirozené lidské potřeby – dýchat čistý vzduch – se ve městech stává značně problematickým).

¹¹⁾ Pro srovnání nabízejme výsledky z šetření, které bylo provedeno minulý rok na žácích 8. a 9. tříd brněnských základních škol: smog – znečištěné ovzduší pokládá za zdravotní hrozbu 53,3% (z 246 validních) žáků; auta (automobilovou dopravu) pokládá za zdravotní hrozbu 43,3% (z 246 validních) žáků.

Je pozoruhodné, že tento druh násilí na lidském zdraví je ve společnosti tak velkoryse tolerovaný, přestože jeho zhoubná povaha není pro nikoho tajemstvím. Někteří sociologové (srov. Keller, 1998) tvrdí, že za všeobecně kladným přijímáním problematické individuální dopravy stojí vedle jiných faktorů vyšší sociálně-ekonomický status, ze kterého se těší majitel automobilu a iracionální iluze lidské svobody, která se spojuje s představou vyšší mobility (přestože tato svoboda paradoxně znamená dobrovolné podřízení se policejnímu režimu pravidel silničního provozu a ve velkých městech je představa neomezené automobilové mobility silně přeceněná). Samotná politická situace (v podstatě ve všech koutech světa) se silně deformuje mocným dopravním a naftářským lobby a lobby stavebních firem, které vydělávají na státních zakázkách pro stavby silnic a dálnic, které mají sloužit dalšímu ekonomickému růstu a blahobytu v podobě zvyšování mobility v krajině rozřezané betonovými hranicemi.

Relační analýza dotazníkového šetření

Hypotézy:

(následující hypotézy se vztahují k našemu souboru studentů PdF MU)

H1: Existuje vztah mezi postojem k vlastnímu zdraví a postojem k ochraně životního prostředí.

H2: Respondenti, kteří si vysoce cení svého zdraví, se chtějí podílet na ochraně životního prostředí.

H3: Respondenti, kteří pokládají, za zdravotní hrozbu automobilovou dopravu, záměrně volí šetrnější způsoby dopravy.

H4: Existuje vztah mezi postojem k ochraně životního prostředí a skutečným jednáním ve prospěch životního prostředí.

h1¹²: Existuje vztah mezi a postojem k ochraně životního prostředí a „rozmanitostí druhů tříděného odpadu“¹³

h2: Existuje vztah mezi postojem k ochraně životního prostředí a upřednostňováním šetrné dopravy.

h3: Existuje vztah mezi postojem k ochraně životního prostředí a upřednostňováním výrobků s ohledem na jejich šetrnost k životnímu prostředí.

h4: Existuje vztah mezi postojem k ochraně životního prostředí a upřednostňováním kosmetiky netestované na zvířatech.

H5: Existuje vztah mezi upřednostňováním kosmetiky, která nebyla testována na zvířatech, a mezi upřednostňováním výrobků s ohledem na jejich šetrnost k životnímu prostředí.

Pro zjišťování síly vztahu mezi proměnnými při testování hypotéz jsme vybrali vhodné sumarizační statistiky (asociační a korelační koeficienty) podle typu proměnné (ordinální, nominální) a podle počtu variant proměnných.

¹²⁾ Podle doporučení (Pelikán 2004) jsme formálně rozdělili hypotézy na hlavní (např. H1) a vedlejší (např. h1)

¹³⁾ Dnes je mezi mladými lidmi představuje třídění odpadu jakousi společenskou normu – to ukazuje i výsledek deskriptivního šetření v rámci položky dotazníku č. 7 („Třídíte odpad?“), odpovědělo 95,7%, že ano. V rámci souboru jsou však rozdíly v tom, kolik druhů a jaké druhy odpadů respondenti třídí.

U hypotéz H1, H2, H3, a u dílčích hypotéz h1, h2 hypotézy H4 se nepodařilo prokázat existenci vztahu mezi proměnnými.

Slabá korelace ($T_c = 0,31$) existuje v případě vztahu mezi *postojem k ochraně životního prostředí*¹⁴ a *upřednostňováním výrobků s ohledem na jejich šetrnost k životnímu prostředí* (díličí hypotéza h3 hypotézy H4). A slabá korelace ($T_c = 0,22$) se objevila i v případě vztahu mezi *postojem k ochraně životního prostředí a upřednostňováním kosmetiky netestované na zvířatech* (díličí hypotéza h4 hypotézy H4). Téměř poloviční korelace ($T_b = 0,47$) se ukázala ve vztahu mezi proměnnými *upřednostňováním kosmetiky, která nebyla testována na zvířatech a upřednostňováním výrobků s ohledem na jejich šetrnosti k životnímu prostředí* (hypotéza H5).

V rámci relační části našeho šetření se nám nepodařilo prokázat souvislost mezi postoji k vlastnímu zdraví a postoji k ochraně životního prostředí. Slabá vazba se ukázala mezi postojem k ochraně životního prostředí a některými formami jednání v rámci ochrany životního prostředí.

Závěr

Při udělování ceny zdraví a životního prostředí zájmovým sdružením Business Leaders Forem je zdůrazňována synergie mezi ekonomickým rozvojem a účinnou ochranou životního prostředí a lidského zdraví. Každoročně se připomíná, že podpora zdraví a udržitelného rozvoje je založena na tom, že obojí sladit je nejen nutné, ale i možné. V systému učitelské přípravy je třeba též sladit koncept podpory zdraví a udržitelného rozvoje. Je zřejmé, že ekologická a environmentální příprava má být multidisciplinární a komplexní, tzn., že poznatky budou chápány a uplatňovány v celkovém kontextu, v celostním smyslu, systémově, k podpoře vědomí souvislostí a k hlubšímu duchovnímu ukotvení.

Prezentované výsledky šetření budou použity k vytváření systému učitelské přípravy. Lze počítat s tím, že studenti vnímají poškození životního prostředí, mají potřebu jej ochraňovat a podílet se na péči o životní prostředí. Zájem o životní prostředí a osobní angažovanost jsou považovány za určující činitele optimálního zdraví. Obavy respondentů o zdraví se mohou stát motivací pro změnu chování ve prospěch životního prostředí.

EV je nepostradatelným nástrojem péče o životní prostředí. Vzhledem k tomu, že ve školním kurikulu je zařazena jako průřezové téma, dotýká se práce učitelů všech předmětů. Zefektivnění jejich profesionální přípravy, ať pregraduální či postgraduální, se stává nutností. Stejně jako překonávání koncepcí izolovaně informativních, neapelačních, odtržených od adresátů a jejich lokálních či regionálních možností a potřeb. Bez náležité přípravy učitelů schopných naučit lidi dobře se učit se neobejdeme.

¹⁴⁾ Tímto symbolem označujeme korelační koeficient Kendallovou tau-c, kterým měříme sílu vztahu mezi ordinálními proměnnými pro obdélníkovou tabulku (Kendallovou tau-b pro čtvercovou tabulku)

¹⁵⁾ Tato ordinální proměnná je reprezentována uzavřenou položkou, která vyjadřuje míru souhlasu s výrokem: „Chci se podílet na ochraně přírody.“

PERCEPTION OF HEALTH IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL ISSUES AMONG STUDENTS OF THE FACULTY OF EDUCATION MASARYK UNIVERSITY

Abstract: The current state of the environment is perceived as problematic, as a source of health risks. Active health care is a part of balanced lifestyle, which is a prerequisite of well-being, personal and social self-fulfilment. Responsible lifestyle in pursuit of health reflects attitude towards the environment. Following previous studies devoted to the description of pattern of thinking on environmental issues in teachers and student teachers, we now present results of an investigation focusing on students' perception of health in the context of environmental issues. Our main assumption is that interest in the environment as the determining agent of optimal health is expressed in personal involvement of every individual. With regard to the significant role of the teacher in school ecological/environmental education we examined attitudes of respondents towards protection of the environment, the form of participation in its protection, ways of decision making and conduct corresponding with active health care in life situation. The results of the investigation will contribute to the development of the system of teacher training which will correspond with the concept of health support and sustainable development.

Keywords: health, lifestyle, health care, health education, protection of the environment, attitudes, thriftiness, ecological/environmental education, sustainable development.